

ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АКАДЕМІКА АН СРСР Є.М. ЛАВРЕНКА (1918–1934 РР.)

Метою статті є: на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу дослідити найважливіші напрями науково-організаційної та педагогічної діяльності академіка АН СРСР Євгена Михайловича Лавренка в період його перебування у м. Харкові, визначити чинники становлення його як ученого-геоботаніка. Результати дослідження виявили, що саме у цей період проявилася надзвичайна широта інтересів ученого. З'ясовано, що на формування особистості Є.М. Лавренка та становлення його як ученого-геоботаніка визначальний вплив мали середовище виховання і викладачі Харківського університету В.І. Талієв та В.М. Арнольдї. Під час навчання в аспірантурі науково-дослідної кафедри ботаніки при Харківському інституті народної освіти Є.М. Лавренко займався вивченням української флори, здійснюючи численні польові маршрути і досліджуючи доступні гербарні сховища різних міст. На посаді консерватора, а згодом завідувача Гербарію Харківського ботанічного саду, завідувача Гербарію та Відділу геоботаніки Українського інституту прикладної ботаніки, Секції геоботаніки Українського інституту агрогрунтознавства учений займався проблемами геоботаніки, систематики рослин, історії флори і рослинності. Ним було описано низку нових таксонів, виявлено нові для України види, уточнено ареали рідкісних рослин, підібрано матеріали для ботаніко-географічного районування України. Є.М. Лавренко здійснював підготовку І тому «Флори УСРР» (1935 р.), будучи заступником редактора, автором вступної статті про ботаніко-географічне районування України з картою ботаніко-географічних районів і одним з основних авторів спеціального тексту. Особливе місце серед наукових розвідок Є.М. Лавренка посідала охорона природи. Будучи членом Харківського товариства любителів природи та крайовим інспектором Харківської інспектури охорони природи, вчений не лише розробляв основи охорони степів, а й зберіг територію заповідника Хомутовський степ. У ці ж роки вчений займався педагогічною діяльністю в якості доцента кафедри ґрунтознавства (1929–1930 рр.), а згодом професора кафедри ботаніки (1931–1934 рр.) Харківського сільськогосподарського інституту, а також професора кафедри морфології і систематики рослин (1933–1934 рр.) Харківського державного університету, читаючи курси загальної ботаніки, морфології і систематики рослин, ботанічної географії, публікуючи низку методичних посібників. Розкрито малодосліджену сторінку біографії Є.М. Лавренка стосовно його участі в діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України, де він виконував обов'язки спеціаліста Підсекції геоботаніки. Узагальнюючий висновок зводиться до того, що саме у Харківський період (1918–1934 рр.) творчого шляху Є.М. Лавренка викристалізувалися основні тенденції його наукових інтересів, які в подальшому сприяли розгортанню активної науково-організаційної та педагогічної діяльності всесоюзного та міжнародного масштабу, забезпечили провідну роль ученого в розвитку ботанічної науки країни і роль лідера у становленні та розвитку геоботаніки.

Ключові слова: Є.М. Лавренко, геоботаніка, систематика рослин, охорона природи, ботаніко-географічне районування, Харківський ботанічний сад.

За сучасних умов державотворення в Україні історична реконструкція вітчизняної біологічної науки повинна ґрунтуватися на детальному аналізі та об'єктивній оцінці внеску окремих особистостей у розроблення її окремих наукових напрямів. Персоналізація української історії науки дає змогу визначити етапи розвитку наукових напрямів, надає історії вітчизняної науки й техніки портретної конкретики, у сукупності визначає актуальність поставленої проблеми. У розвитку геоботанічного напрямку біологічної науки ціла епоха пов'язана з іменем видатного вченого, геоботаніка і ботаніко-географа,

академіка АН СРСР Євгена Михайловича Лавренка (1900–1987 рр.). Активна наукова і науково-організаційна діяльність ученого, його фундаментальні праці з методичних і теоретичних проблем геоботаніки, ботанічної географії та екології, що отримали визнання і поширення не тільки в нашій країні, а й за кордоном, наукове та методичне керівництво великими колективами вчених, численні учні та послідовники – все це визначило провідну роль Є.М. Лавренка у розвитку ботанічної науки країни і роль лідера у становленні та розвитку геоботаніки впродовж більш ніж півстоліття. Є.М. Лавренко – один з

кращих знавців рослинного покриву аридних країн і безсумнівно визнаний у світі авторитет у вивченні степів Євразії. [4, с. 50]. Учений здійснював велику науково-організаційну роботу в Ботанічному інституті АН СРСР, 10 років очолював Всесоюзне ботанічне товариство (з 1963 до 1973 рр.), був головним редактором «Ботанічного журналу», членом Бюро Біологічного відділення АН СРСР, головою Наукової ради з проблеми біогеоценологічного вивчення живої природи, виконуючи низку науково-громадських обов'язків. Під час своїх численних поїздок різних років Є.М. Лавренко обстежив майже всю територію степових і лісостепових районів Європейської частини СРСР, дослідив райони Кавказу, Казахстану, пустельні регіони та гірські системи Середньої Азії, подорожував у тропічну Західну Африку, Східні Альпи, високігірні Татри і низку районів Польської Народної Республіки та Фінляндії. Завдяки цьому Є.М. Лавренко здобув не лише всесоюзне, а й міжнародне визнання, однак науково-організаційна діяльність в Україні, а саме на Харківщині, де впродовж 1918–1934 рр. відбувалося його становлення як ученого-геоботаніка, залишається малодослідженою [3, с. 13].

Окремі аспекти вищенаведеної проблеми знайшли своє відображення у наукових працях З.М. Крамишевої [4, с. 49–51], В.Д. Александрової [1, с. 735–761], а також довідникових виданнях [3], у яких, при висвітленні біографії ученого, побіжно згадується його робота у науково-освітніх закладах м. Харкова. Отже, аналіз історіографічних напрацювань попередників вказує на ту обставину, що діяльність видатного вченого Є.М. Лавренка у харківський період (1918–1934 рр.) усе ще потребує додаткових дослідницьких зусиль. Відповідно до цього, завданням статті є на основі методів конкретно-історичного, порівняльного та проблемно-хронологічного аналізу дослідити основні напрями науково-організаційної та педагогічної діяльності академіка АН СРСР Є.М. Лавренка в період його перебування у м. Харкові, визначити чинники становлення його як ученого-геоботаніка.

Є.М. Лавренко народився 23 лютого 1900 р. у м. Чугуєві Харківської губернії в сім'ї ветеринарного лікаря. Інтерес і любов до природи степів виникли у майбутнього вченого ще в дитячі роки, які пройшли в регіоні класичних східноєвропейських степів. Його батько, який добре знав місцеву флору і фауну, багато розповідав хлопчикові про свої екскурсії в природу, а пізніше брав його в подорожі, показуючи

і називаючи рослини російською та латинню. В автобіографічних записках Є.М. Лавренко написав про свого батька як першого наставника, який навчив його любити природу з усіма живими її мешканцями і відчувати пануючу в ній красу і гармонію. До старості вчений зберігав спогади про глибоке враження, яке справили на нього галявини з килимом квітучих пролісок, батьки свідомо возили його, маленького хлопчика, в дубовий ліс, щоб подивитися на цвітіння весняних ефемероїдів [4, с. 49].

У 1918 р. Є.М. Лавренко закінчив Харківську гімназію, впродовж навчання глибоко і цілеспрямовано займаючись ботанікою, і вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету. Є.М. Лавренко виховувався в навчальному закладі на класичних традиціях, його вчителями були університетські професори-ботаніки В.І. Талієв, автор підручників з ботаніки та визначників рослин Європейської частини СРСР, і В.М. Арнольд, автор першого російського підручника з альгології. Під час навчання Є.М. Лавренко вступив до відомої природоохоронної організації – Харківського товариства любителів природи, очолюване піонером охорони природи В.І. Талієвим. Наукову спільноту було створено у травні 1869 р. під назвою «Общество испытателей природы при Харьковском Университете». Метою товариства був розвиток різних напрямів природознавства: геологічного, зоологічного, ботанічного та ін. Воно об'єднувало місцевих та іногородніх вчених. У своїй діяльності товариство звертало увагу на систематизацію мало розроблених досліджень або тих, що мали соціально-економічне значення, а також дбало про підвищення наукового рівня і професійної кваліфікації своїх членів. За більш ніж 60 років існування Товариство дослідників природи здійснило вагомий внесок у вивчення природи України, виконавши значний обсяг систематичних, флористичних, фауністичних, ембріологічних та фізіологічних досліджень.

Природоохоронні погляди молодого Є.М. Лавренка – заслуга його вчителя В.І. Талієва. Саме учитель сприяв публікації першої статті 17-річного студента «К флоре Харьковского у.» (1918 р.) в «Бюллетене Харьковського общества любителей природы» [7, с. 28–30], давав зі своєї бібліотеки книги, здійснив з ним кілька екскурсій на крейдяні відслонення р. Дінця, залучив до визначення гербарних зборів експедиції з вивчення рослинності Харківського губернського земства [4, с. 49].

Уже в харківський період проявилася надзвичайна широта інтересів ученого. У роки навчан-

ня в університеті (1918–1922 рр.) Є.М. Лавренко спеціалізувався як систематик і флорист та продовжував вивчення місцевої флори. Він описав нові таксони (*Festuca rubra* var. *cretacea* Lawrenko та ін.), досліджував рослинність боліт Харківської губернії. Студентом він почав свій трудовий шлях у ботанічних установах: з 1921 р. він займав посаду консерватора Гербарію Харківського ботанічного саду. У 1922 р. Є.М. Лавренко вступив до аспірантури науково-дослідної кафедри ботаніки при Харківському інституті народної освіти та продовжив вивчення української флори, здійснюючи численні польові маршрути і досліджуючи всі доступні гербарні сховища різних міст. У результаті ним було описано низку нових таксонів, виявлено нові для України види, уточнено ареали рідкісних рослин тощо. Ці дані публікувалися ученим в українських виданнях і в Ботанічних матеріалах Гербарію Головного ботанічного саду РРФСР. Одночасно Є.М. Лавренко опублікував серію робіт про сфагнові торфовища Харківської губернії, опис цілинних степів, написав спільно з М.В. Клоковим нарис про рослинність Донбасу, підготував матеріали для ботаніко-географічного районування України, виконав опис лісів Донецького кряжу, опис рослинності Нижньодніпровських пісків тощо [3, с. 9–10]. Ці статті, прекрасно документовані багатим фактичним матеріалом, зберегли своє наукове значення до теперішнього часу.

Молодий ботанік, що зайняв після закінчення аспірантури, з 1926 р., посаду завідувача Гербарію Харківського ботанічного саду, з 1928 р. – завідувача Гербарію та Відділу геоботаніки Українського інституту прикладної ботаніки, а з 1930 р. – Секції геоботаніки Українського інституту агрогрунтознавства, незабаром став визнаним знавцем флори і рослинності України. У цей період учений продовжує друкувати серії робіт з окремих флористичних і геоботанічних об'єктів, зокрема, описи нових для України і нових для науки таксонів, уточнення ареалів та екології видів, описи рослинності цілинних степів, засоленних ґрунтів, боліт, пісків, результати вивчення процесів пасовищної дигресії і демутації, вивчення ґрунтів, зв'язку геоботаніки і ґрунтознавства тощо. У 1927 р. учений опублікував нарис рослинності України, а в 1930 р. – велику оглядову роботу про рослинність України з картами ареалів найважливіших рослин і картою геоботанічного районування України. З 1926 р. він також розпочав публікацію низки статей з питань історії флори і рослинності та проблеми реліктів, зокрема, у статті «Леса Донецького

кряжа» [8, с. 49–66], аналізуючи особливості ареалів видів лісових рослин, він зробив висновки про давність лісів Донбасу. Питанню про лісові (неморальні) релікти Є.М. Лавренко присвятив ще низку робіт: «*Coronilla elegans* Pans. на Україні в зв'язку з питанням про третичні лісові релікти» (1927 р.), «*Centry konservirovaniya treticnych lesnych reliktoz mezdu Karpatami i Altaem*» (1927 р.), статтю «Лесные реликтовые (третичные) центры между Карпатами и Алтаем» (1930 р.) з картами ареалів і висновками, які широко змальовують картину рефугіумів лісових реліктів цієї території.

У ці ж роки учений займався педагогічною діяльністю в якості доцента кафедри ґрунтознавства (1929–1930 рр.), а згодом професора кафедри ботаніки (1931–1934 рр.) Харківського сільськогосподарського інституту, а також професора кафедри морфології і систематики рослин (1933–1934 рр.) Харківського державного університету, читаючи курси загальної ботаніки, морфології і систематики рослин, ботанічної географії, публікуючи низку методичних посібників [3, с. 10].

До початку 30-х рр. ХХ ст. Є.М. Лавренко став одним із найавторитетніших вчених-ботаніків України, блискучим знавцем її флори і рослинності [4, с. 49]. У цей період Є.М. Лавренко здійснював підготовку I тому «Флори УСРР» [6] (1935 р.), будучи заступником редактора, автором вступної статті про ботаніко-географічне районування України з картою ботаніко-географічних районів і одним з основних авторів спеціального тексту: ним описано 12 родин, у тому числі родину *Gramineae* (за виключенням родів *Diplachne*, *Stipa* *Poa*) [3, с. 10].

Окремо слід виділити природоохоронну діяльність Є.М. Лавренка, яку він активно розпочав у харківський період. З 1926 р. до грудня 1929 р. він очолював Харківську інспектуру з охорони природи. Учений брав участь в організації заповідників Хомутовський степ, Михайлівська цілина, охороні унікального дендропарку в Кременчуці. 6 липня 1928 р. Технічною радою Маріупольського окружного земельного відділу було прийнято рішення про організацію на території заповідника Хомутовський степ радгоспу. Як крайовий інспектор Харківської інспектури охорони природи Є.М. Лавренко вжив найрішучіших заходів на захист степового заповідника, і Хомутовський степ вдалося відстояти. З 1930 р. ученого призначено заступником центрального інспектора Українського комітету охорони пам'яток природи. У Санкт-Петербурзькому відділенні Архіву РАН, у фонді

Є.М. Лавренка зберігся його звіт як Харківського крайового інспектора охорони природи за 1927–1928 рр. «...Організовано два заповідника місцевого значення: 1) цілина Михайлівського кінзавода на Сумщині (майже єдина цілина лісостепової смуги України) – оголошена за нашою ініціативою Сумським ОВК від 31.5.1928 р.; 2) бір Гетьманщина на Полтавщині – за ініціативою Полтавського Державного музею.... За дорученням Бюро Українського комітету охорони природи закінчив складання списку цілин всієї України (в списку всього 264) та складена карта степових цілин та степових заповідників (бажаних та існуючих)» [2, арк. 1–3].

У 20–30-х рр. з-під пера Є.М. Лавренка вийшло більше двох десятків наукових робіт, присвячених становищу охорони природи в країні, а також інвентаризації та заповіданню цілинних степів, лісів, боліт, місць зростання рідкісних рослин. Ці матеріали публікувалися в журналах «Вісник природознавства», «Краєзнавство». З 1927 р. Український комітет охорони пам'яток природи розпочав випуск спеціальних збірників «Охорона пам'яток природи на Україні». Виходили вони під редакцією О.С. Федоровського і Є.М. Лавренка. Серед найцікавіших природоохоронних матеріалів, підготовлених ученим і опублікованих в 20-х рр., слід відмітити «Охорона природи на Україні» [10, с. 162–179], «Рослинність цілинних степів України та їх охорона» [11, с. 20–33], «Лісові пам'ятки природи на Україні та їх охорона» (спільно з П. Погребняком) [9, с. 10–30].

Особливе значення Є.М. Лавренка приділяв заповіданню степів: «Досі дехто вважає, що охорона природи – це якась вузько академічна, так би мовити, музейна робота. Але це, звичайно, не так. Не кажучи вже про те, що заповідні ділянки незміненої людиною природи можуть мати величезне світове значення, а з вивченням природи цілинних степів і, в першу чергу, рослинності і ґрунтів, поєднуються також кардинальні питання народного господарства країни... Охорона цілинних степів має велике значення також і з точки зору вивчення розвитку степового ґрунту – чорнозему і різних його підтипів і варіантів. Природна рослинність є одним з найголовніших елементів створення ґрунту, так як вона залишає в ґрунті перегній (гумус). Людина, що знищує природну рослинність і розорює верхні шари ґрунту, порушує цим нормальний процес еволюції ґрунту» [12, с. 21]. Опублікована у «Вістях ВУЦВК» (республіканська газета «Вісті Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету») у січні 1927 р. стаття Є.М. Лаврен-

ка [13, с. 5], присвячена цьому ж питанню, дала великий поштовх охороні степів.

Маловідомою залишається участь Є.М. Лавренка в діяльності Сільськогосподарського вченого (згодом наукового) комітету України (СГНКУ), одного з предтеч теперішньої Національної академії аграрних наук, що розгорнув активну роботу щодо згуртування вітчизняних наукових сил, відродження зруйнованих галузевих науково-дослідних установ. СГНКУ мав розгалужену структурну систему, в його складі діяли 16 секцій (економічна, метеорологічна, секція дослідної сільськогосподарської справи, хімічна, секція ґрунтознавства, ботанічна, зоологічна, секція боротьби з шкідниками, народного сільськогосподарського побуту, рільництва, садівництва та городництва, сільськогосподарської освіти, популяризації та видавництва, меліораційна, лісова, технічна), 9 підсекцій (служби погоди, преси та видавництва, шкільної сільськогосподарської освіти, позашкільної сільськогосподарської освіти, сільськогосподарської промисловості, термінологічно-перекладова, сільськогосподарського машинобудівництва, сільськогосподарського будівництва, ентомологічна) [13, с. 7–8]. У ЦДАВО України зберігається список працівників комітету, зокрема, серед співробітників Ботанічної секції, яку очолював професор О.А. Яната, зустрічається прізвище Є.М. Лавренка як спеціаліста Підсекції геоботаніки [15, арк. 83–89]. Також, згідно архівних матеріалів комітету, учений разом з О. Федоровським, Н. Ремезовим, М. Котовим та А. Прошкиною брав участь у діяльності Центральної станції дослідження кормових рослин з обстеження геологічної будови, ґрунтів, флори, бур'янів та шкідників, фауни території станції [5, с. 1–31].

У 1934 р. Є.М. Лавренко перейшов на роботу в Ботанічний інститут АН СРСР (Ленінград), таким чином розгорнувши масштаб своєї діяльності. У 1935 р. Президія АН СРСР присудила йому науковий ступінь доктора біологічних наук без захисту дисертації, а з 1938 р. учений займав посаду завідувача відділу геоботаніки Ботанічного інституту АН СРСР. У 1946 р. Є.М. Лавренка обрано членом-кореспондентом АН СРСР, а в 1968 р. – академіком АН СРСР. З 1963 р. до 1973 р. він очолював Всесоюзне ботанічне товариство [3, с. 11–12].

Таким чином, на основі викладеного матеріалу можна стверджувати, що саме у харківський період (1918–1934 рр.) творчого шляху Є.М. Лавренка викристалізувалися основні тенденції його наукових інтересів (геоботаніка,

систематика рослин, історія флори і рослинності, охорона природи), які в подальшому сприяли розгортанню його активної науково-організаційної та педагогічної діяльності всесоюзного та

міжнародного масштабу, забезпечили провідну роль ученого в розвитку ботанічної науки країни і роль лідера у становленні та розвитку геоботаніки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова В.Д. Е.М. Лавренко: (к 70-летию со дня рождения и 50-летию научной деятельности) / В.Д. Александрова, З.В. Карамышева // Бот. журн. – 1970. – Т. 55. – № 5. – С. 735–761.
2. Архів Санкт-Петербурзького відділення РАН. – Ф. 996. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1–3.
3. Евгений Михайлович Лавренко. Материалы к библиографии ученых СРСР. – М.: Наука, 1974. – 111 с.
4. Карамышева З.В. Евгению Михайловичу Лавренко 100 лет / З.В. Карамышева // Степной бюллетень. – Новосибирск: НИЦ ОИГГМ СО РАН. Изд. дом «Манускрипт», 2000. – № 6. – С. 49–51.
5. Коротке справоздання про діяльність Сільсько-господарського наукового комітету України за 1923–1924 операц. рік // Вісник сільськогосподарської науки. – 1924. – Ч. 7–9. – С. 1–31.
6. Лавренко Є.М. Ботаніко-географічне районування УСРР / Є.М. Лавренко // Флора УСРР. Визначник квіткових та вищих спорових рослин УСРР. Ч. 1. Вищі спорові, голонасінні та вкритонасінні односім'ядольні – К.: Держ. вид. колг. радгоспн. літ. УСРР, 1935. – С. 9–14.
7. Лавренко Е.М. К флоре Харьковского у. / Е.М. Лавренко // Бюлл. Харьковского общества любителей природы. – 1918. – № 2–3. – С. 28–30.
8. Лавренко Е.М. Леса Донецкого края / Е.М. Лавренко // Почвоведение. – 1926. – № 3–4. – С. 49–66.
9. Лавренко Є. Лісові пам'ятки природи на Україні та їх охорона / Є.М. Лавренко, П. Погребняк // Краєзнавство. – 1929. – № 1–2. – С. 10–30
10. Лавренко Є.М. Охорона природи на Україні / Є.М. Лавренко // Вісник природознавства. – 1927. – № 3–4. – С. 162–179.
11. Лавренко Є.М. Рослинність цілинних степів України та їх охорона / Є.М. Лавренко // Краєзнавство. – 1928. – № 6–10. – С. 20–33.
12. Лавренко Є.М. Цілинні степи України і потреба їхньої охорони / Є.М. Лавренко // Вісті ВУЦВК. – 1927. – 11/1. – № 8. – С. 5.
13. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.): збірник документів і матеріалів / УААН, ДНСГБ; уклад.: В.А. Вергунов, А.С. Білоцерківська, Б.К. Супіханов, С.Д. Коваленко; під заг. ред. М.В. Зубця, Ю.Ф. Мельника; наук. ред. В.А. Вергунов. – К., 2006. – 528 с.; порт., фото – (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 14).
14. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп.6. – Спр. 1270. – Арк. 83–89.

© Петр Дрозд
(Киев)

ХАРЬКОВСКИЙ ПЕРИОД НАУЧНО-ОРГАНИЗАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АКАДЕМИКА АН СССР Е.М. ЛАВРЕНКО (1918–1934 ГГ.)

Целью статьи является: на основе методов конкретно-исторического, сравнительного и проблемно-хронологического анализа исследовать основные направления научно-организационной и педагогической деятельности академика АН СССР Евгения Михайловича Лавренко в период его пребывания в г. Харькове, определить факторы становления его как ученого-геоботаника. Результаты исследования показали, что именно в этот период проявилась необычайная широта интересов ученого. Установлено, что на формирование личности Е.М. Лавренко и становления его как ученого-геоботаника определяющее влияние имели среда воспитания и преподаватели Харьковского университета В.И. Талиев и В.М. Арнольди. Во время учебы в аспирантуре научно-исследовательской кафедры ботаники при Харьковском институте народного образования Е.М. Лавренко занимался изучением украинской флоры, совершая многочисленные полевые маршруты и исследуя все доступные гербарные хранилища разных городов. На посту консерватора, а впоследствии заведующего Гербарием Харьковского ботанического сада, заведующего Гербарием и Отделом геоботаники Украинского института прикладной ботаники, Секцией геоботаники Украинского института агропочвоведения ученый занимался проблемами геоботаники, систематики растений, истории флоры и растительности. Им был описан ряд новых таксонов, выявлены новые для Украины виды, уточнены ареалы редких растений, подобраны материалы

для ботанико-географического районирования Украины. Е.М. Лавренко осуществлял подготовку I тома «Флоры УССР» (1935 г.), будучи заместителем редактора, автором вступительной статьи о ботанико-географическом районировании Украины с картой ботанико-географических районов и одним из основных авторов специального текста. Особое место среди научных исследований Е.М. Лавренко занимала охрана природы. Будучи членом Харьковского общества любителей природы и краевым инспектором Харьковской инспектуры охраны природы, ученый не только разрабатывал основы охраны степей, но и сохранил территорию заповедника Хомутовская степь. В эти же годы ученый занимался педагогической деятельностью в качестве доцента кафедры почвоведения (1929–1930 гг.), а затем профессора кафедры ботаники (1931–1934 гг.) Харьковско-го сельскохозяйственного института, а также профессора кафедры морфологии и систематики растений (1933–1934 гг.) Харьковского государственного университета, читая курсы общей ботаники, морфологии и систематики растений, ботанической географии, публикуя ряд методических пособий. Раскрыта малоисследованная страница биографии Е.М. Лавренко, касающаяся его участия в деятельности Сельскохозяйственного научного комитета Украины, где он выполнял обязанности специалиста Подсекции геоботаники. Обобщающий вывод сводится к тому, что именно в Харьковский период (1918–1934 гг.) творческого пути Е.М. Лавренко выкристаллизовались основные тенденции его научных интересов, которые в дальнейшем способствовали развертыванию его активной научно-организационной и педагогической деятельности всесоюзного и международного масштаба и обеспечили ведущую роль ученого в развитии ботанической науки страны и роль лидера в становлении и развитии геоботаники.

Ключевые слова: Е.М. Лавренко, геоботаника, систематика растений, охрана природы, ботанико-географическое районирование, Харьковский ботанический сад.

© Petro Drozd
(Kyiv)

KHARKIV PERIOD OF SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF THE MEMBER OF THE USSR ACADEMY OF SCIENCES E. M. LAVRENKO (1918–1934)

The aim of the article is, using the methods of concrete historical, comparative and problem-chronological analysis, to explore the basic directions of organizational and educational work of the famous scientist, geo-botanist and botanist, and botany-geographer, the member of the USSR Academy of Sciences Yevgen Myhailovych Lavrenko (1900–1987) during his stay in Kharkiv; to determine the factors of his recognition as a scientist.

The results of the study showed that it was this period when it manifested an extraordinary breadth of his interests. It was found that the formation of E.M. Lavrenko's personality and his recognition as a scientist-geobotanist were decisively influenced by his education environment and lecturers of Kharkiv University, namely V.I. Taliiev, the author of textbooks on botany and plant auxiliaries in European part of the USSR, and V.M. Arnoldi, the author of the first textbook on Russian algology. Nature protection looks of young E.M. Lavrenko were the merit of his teacher V.I. Taliiev. That was his teacher who contributed to the publication of the first article by 17-year-old student «To the Flore of Kharkiv District» (1918) in the «Bulletin of Kharkiv Society of Nature».

While being a post-graduate student of the scientific-research department of botany at the Kharkiv Institute of Public Education, the scientist studied the Ukrainian flora, making numerous field trails and exploring all possible herbarial repositories of different cities. Being a conservator, the head of the Kharkiv Botanical Garden Herbarium, and later the head of Herbarium and Geo-botany Department of the Ukrainian Institute of Applied Botany, Geo-botany Section of the Ukrainian Institute of Agropedology, the scientist dealt with the problems of geo-botany, plant systematics, and flora and vegetation history. He described a number of new taxa, found out new species for Ukraine, specified habitats of rare plants, and chose materials for botanical-geographical regionalization of Ukraine.

E.M. Lavrenko published a series of papers on individual floristic and geo-botanical objects, including descriptions of new for Ukraine and new for science taxa, refinement habitats and ecology of species, descriptions of virgin steppe vegetation, salinity of soils, wetlands, sands, and sphagnum peat of Kharkiv province, forests of Donetsk Ridge, the results of the study of pasture digression and demutation processes, study of soils, and connection between geo-botany and pedology etc. These papers, well documented with rich factual material, are still valuable for science. In 1926 he also began publishing a series of articles on the history of flora and vegetation, and relic problems, in particular, in the article «Forest of Donetsk Ridge» (1926), analyzing the features of habitats of forest plant species, he concluded the long standing of

Donbass forests. The issue of forest (immoral) relics E. M. Lavrenko devoted a number of papers: «*Coronilla elegans* Panc. in Ukraine in connection with the Tertiary forest relics» (1927), the article «Forest relics (tertiary) centers between the Carpathian Mountains and Altay» (1930) with maps of habitat and conclusions, widely depicting a picture of forest relic refugium of this territory.

In 1927 the scientist published an essay on vegetation in Ukraine, and in 1930 – a major survey paper about vegetation in Ukraine with maps of habitats of most important plants and geo-botanical zoning map of Ukraine. E.M. Lavrenko edited the first volume of «Flora of the USSR» (1935), being the deputy editor; the author of the introductory article about botanical-geographical zoning of Ukraine with the map of phyto-geographical regions, and one of the main authors of the special text.

A special place among the scientific explorations of E.M. Lavrenko had nature conservation. As a member of the Kharkiv Society of Nature and Provincial Inspector of Kharkiv Inspectorate for Nature Conservation, the scientists not only developed the fundamentals of steppe conservation, but also participated in organization of reserves Khomutovsk Steppe, Michael's virgin soil, protection of unique park in Kremenchug, protected the reserve Khomutovsk Steppe from building the farm. In 20–30's E.M. Lavrenko wrote more than two dozen scientific papers devoted to nature conservation in the country, as well as inventory and conservation of virgin steppes, forests, wetlands, habitat of rare plants. Those papers were published in journals «Bulletin of Natural History» and «Regional studies». Since 1927 the Ukrainian Committee for Protection of Nature Monuments started issuing special collections «Protection of natural monuments in Ukraine», published under the editorship of O.S. Fedorovskyi and E.M. Lavrenko.

During the same years the scientist worked as an associate professor of soil science department (1929–1930), and then professor of botany department (1931–1934) of Kharkiv Agricultural Institute, and professor of the department of morphology and systematics of plants (1933–1934) of Kharkiv State University, lecturing general botany, morphology and systematics of plants, botanical geography, as well as publishing a series of manuals.

It is studied an unexplored stage of E.M. Lavrenko's biography regarding his participation in the activities of the Agricultural Scientific Committee of Ukraine, where he served as a specialist of Geo-botany Subsection. Besides, according to archival material of the committee, the scientist together with O. Fedorovskyi, N. Remezov, M. Kotov and A. Proshkyna participated in the Central Station of Forage Plant Research where they studied the geological structure, soil, flora, weeds, pests, and fauna of the station.

The conclusion states that it was Kharkiv period (1918–1934) of E.M. Lavrenko's work when they jelled the main directions of his scientific interests, which subsequently led to the deployment of his active scientific, educational, and organization work of national and international caliber and provided the leadership of the scientist in the development of botanical science in the country and a leading role in the development of geo-botany.

Key words: E.M. Lavrenko, geo-botany, plant systematics, nature conservation, phyto-geographical zoning, Kharkiv Botanical Garden.

До редакції надійшла 27.08.2015.

УДК 929:502 Скопецький В.В.

© Віталій Ящук
(Переяслав-Хмельницький)

ДОСЛІДЖЕННЯ В. В. СКОПЕЦЬКИМ ПИТАНЬ ФІЛЬТРАЦІЇ ТА ЙОГО ВНЕСОК У СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ЕКОЛОГІЮ

Стаття присвячена аналізу наукового доробку професора В.В. Скопецького в галузі кібернетичної науки, зокрема, досліджень, що стосуються питань фільтрації. Оскільки, кібернетика є наукою про загальні принципи управління в різноманітних системах, її наукові здобутки широко використовуються дослідниками багатьох наукових галузей, у тому числі екологічної.

Формування кібернетики як науки припадає на середину ХХ ст. Воно було зумовлене розвитком прогресивних ідей людства і необхідністю створення, зберігання, передавання та перетворення інформації у системах управління. Особливість і оригінальність кібернетики полягає в тому, що вона виникла на стику математики, логіки, соціології, біології, техніки і нейрофізіології.

Важко уявити сучасну науку без досягнень кібернетики. Вона дає новий погляд на світ, заснований на ролі зв'язку, керування, організованості та інформації. Значення кібернетики полягає в тому, що вона дає загальнонаукові знання, які можуть застосовуватись у різних галузях науки.